

ESTONYA CEZA MUHAKEMESİ HUKUKU REFORMU: XX-XXI. YÜZYIL DÖNEMECİNDE KITA AVRUPASINDA KLASİK BİR FEFORM ÖRNEĞİ*

Priit Pikamäe**

Çev.: Ar. Gör. Zeynel T. Kangal***

I – REFORMUN GELİŞİMİ

Estonya'nın Ağustos 1991'de bağımsızlığını elde etmesi çok doğal olarak hukukun bütün temel branşlarının reforma kavuşturulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Ekonominin yeniden yapılandırılması zorunluluğu ve pazar ekonomisine geçiş 1990'lı yılların başında her şeyden önce özel hukukun çok hızlı bir gelişimini sonuçlamıştı. Bununla birlikte, bu on yıllık zaman diliminin ikinci yarısından başlayarak Estonya, kamu hukukunun bütün alanlarını, bunlar arasında da ceza hukukunu yeniden düzenleme çabasına girişmişti. Hukukun çeşitli dallarına özgü içsel mantığa uygun olarak ceza hukuku reformu da özellikle maddî hukukun yeniden yapılandırılması üzerinde yoğunlaşmıştı. 6 Haziran 2001 tarihinde Riigikogu¹ tarafından kabul edilerek 1 Eylül 2002 tarihinde yürürlüğe giren yeni Ceza Kanunu'nun öncelikle bu çerçevede anlaşılması gerekir². Bu Kanun hakkındaki çalışmaya pa-

---

* "La réforme du droit de procédure pénale en estonie: un exemple classique de réforme en Europe continentale au tournant des XX-XXIe siècles" başlığıyla RPDP (Revue Pénitentiaire et de Droit Pénal) 2003, sh: 595-604'de yayınlanmış olup, yazarın izniyle tercüme edilmiştir.

** Tallinn (Estonya) İstinaf Mahkemesi Hâkimi.

*** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Usul Hukuku Anabilim Dalı.

1 Estonya yasama meclisinin adı.

2 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. P. PİKAMÄE ve J. SOOTAK, La réforme du droit pénal estonien: la voie vers l'indépendance, *Revue pénitentiaire et de droit pénal*, n° 2, Haziran 1999, sh: 191 vd.

ralel olarak Adalet Bakanlığı, 1996 yılından itibaren yeni bir ceza muhakemeleri usulü kanununun hazırlanmasıyla görevli bir çalışma grubu oluşturmak suretiyle bir ceza muhakemesi reformu hazırlıklarına başlamıştı³.

Gerçekten de bu konudaki ilk adımlar daha eski bir tarihe dayanmaktadır. 1993'den başlayarak Adalet Bakanlığı, Estonyalı ceza hukuku uzmanlarından (Yüksek Mahkeme'den iki üye ve Tartu Üniversitesi Hukuk Fakültesi'den bir öğretim üyesi) bir öntasarı sunmalarını istemişti. Bu uzmanlar görüşlerini 1996 baharında ortaya koymuşlardı. Fakat aynı yılın sonbaharında siyasal bir karar maddî ceza hukukunun hızlı ve radikal reformuna başladığı için, daha önce hazırlanmış olan ceza muhakemeleri usulü kanunu tasarısı yeni Ceza Kanunu'nun düzenlenmesini beklemek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte, bu durum ceza muhakemesi hukuku reformunun tamamen terki anlamını taşııyordu. Yeni ceza muhakemeleri usulü kanunu tasarısında önerilen çeşitli çözümlerin o zaman yürürlükte bulunan 1961 tarihli kanunda yapılan değişiklikler şeklinde Riigikogu tarafından benimsenmesi bu nedendir. 1993 yılında gerçekleştirilen Estonya adli sistemi reformu gereğince ortaya çıkan istinaf ve temyiz usulleri değişikliklerini burada zikretmek gerekir. Bu değişiklikler arasında muhakeme konusunda Yüksek Mahkeme'nin⁴ belirli ölçüde tutum alması olanağını veren önceki adli teşkilatın statüsü, delil olarak gizli bilgi toplama faaliyetlerinin sonuçlarının kabul edilmesi, yeni önleme tedbiri şekli olarak kefaletin benimsenmesi, soruşturma usulünde savcının rolünün değiştirilmesi, muhakemeyi çabuklaştırmak için basit muhakeme usulünün ve ceza muhakemesi konusunda uluslararası işbirliği ile ilgili tedbirlerin benimsenmesi belirtilebilir. Yeni Kanun'un kabul edilmesinden önce Estonya'da yürürlükte bulunan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu böylece, Sovyet döneminin kanunuyla karşılaştırıldığında, yeni bir ceza muhakemesinin Estonya'da mevcut olduğundan bahsedildiği dönemde bile mümkün olduğu kadarıyla farklılıkları ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kabul etmek gerekir ki, Eston-

³ Estonya Adalet Bakanı tarafından oluşturulan ve ceza muhakemesi hukuku reformunu hazırlamakla görevli çalışma grubu temel polis ve adalet organlarının temsilcilerini, yani hâkimleri, savcılarını, adli polis ve baro temsilcilerini barındırmaktaydı. Bir yabancı olarak da, özellikle Poitiers (Fransa) Hukuk Fakültesi Profesörü J. PRADEL'in katkıları olmuştur.

⁴ Estonya dilinde Yüksek Mahkeme "Riigikohus" olarak adlandırılmaktadır.

ya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kanununun küçük parçalar hâlinde reformunun yapılması sayesinde, Estonya ceza muhakemesi hukuku daha tartışmalı ve bazen uygulaması güç hâle gelmişti. Bundan dolayı Estonya hukukçuları arasından hiç kimse tamamiyle yeni bir ceza muhakemeleri usulü kanununun hazırlanması fikrine itiraz etmemişti.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu 12 Şubat 2003'de Riigikogu tarafından kabul edilmiş ve yürürlüğe giriş tarihi 1 Temmuz 2004 olarak öngörülmüştü. Bu makalenin amacı, bu Kanun'un teorik kaynaklarının genel bir özetini sunmak ve Estonya'da ortaya çıkan sorunları gidermek için böyle bir çözümün niçin tercih edildiğini açıklamaya çalışmaktır. Bu konuda farklı uygulama yöntemlerinin faydalarının karşılaştırıldığı başka hiçbir hukuk dalının olmadığını saptamaktan kendimi alıkoyamıyorum. Estonya yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nu hazırlamakla görevli çalışma grubu birçok ateşli tartışma noktalarını da ortaya atmıştır. Sorunlardan pek çoğu burada oylama yoluyla çözüme kavuşturulmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden tasarıda önerilen bütün modeller, bu makalenin yazarının kişisel düşüncelerini yansıtmaktan uzaktır⁵. Bize ayrılan yerin Estonya yeni ceza muhakemesinin bütün boyutlarının bu makalede açıklanması olanağını vermediğinin de altını çizmek uygun düşecektir. Böylece burada sadece, bize en önemli görünen noktaları ele alacağız⁶.

II- ESTONYA YENİ CEZA MUHAKEMESİNİN TEORİK VE POLİTİK KAYNAKLARI

Ceza muhakemesi şüphesiz çağdaş iki temel hukuk sistemi (kıta Avrupası sistemi ve Anglosakson sistemi) arasında çok çetin bir rekabete konu olan bir hukuk dalıdır. Bununla birlikte uygulamada sözkonusu rekabetin sonu tek yanlı sonuçlara varmaktadır: eğilim, itham ceza muhakemesi kaynaklı çeşitli unsurların kıta Avrupası ceza muhakemesi tarafından alınması şeklindedir. Bu alıntı tipinin en anlamlı örneklerinden biri, hiç şüphesiz, 1989 yı-

⁵ En tartışmalı sorunlar hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. E. KERGANDBERG, "Estonian Code of Criminal Procedure as Legal Political Decision", *Juridica International*, V, 2000, sh: 85 vd.

⁶ Estonya yeni ceza muhakemesi hukuku hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. E. KERGANDBERG ve P. PIKAMÄE, "Eesti uue kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu lähtekohad" (Estonya yeni ceza muhakemeleri usulü kanunu tasarısının kaynakları). *Juridica*, IX, 2000, sh: 553 vd.

linda kabul edilen İtalyan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'dur. Bu nedenle Estonya Kanununun hazırlanması sırasında temel sorunlardan biri, doğal olarak bir modelin seçimi olmuştur. Aslında metnin yazarları yeni sistemde ceza muhakemesi süjelerinin rollerinin açıkça sınırlarının çizilmesinin gerekli olduğu, başka bir deyişle beraat veya mahkûmiyetin hazırlık soruşturmasında elde edilen kanıtlardan daha çok, duruşma esnasında savcının ve müdafiin çalışmasının sonucuna dayanmak zorunda olacağı değerlendirilmesini oybirliğiyle kabul etmiştir. Diğer taraftan çalışma grubu, itham sistemine bütünsel geçişe tamamen karşı olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum yalnızca, Estonya hukukunun tarihsel gelenekleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. Çalışma grubunun üyeleri, ceza muhakemesinin temel amaçlarından birinin objektif gerçeğin araştırılması olarak kalması gerektiği ve böylece diğerlerinin yanısıra muhakemeye konu olan eylemi uygun şekilde yansıtmaya amacını taşıyan bir dosyanın eşlik ettiği tahkik ceza muhakemesinin karakteristik soruşturma usulünün korunması gerektiği değerlendirmesinde bulunmuşlardır.

Bu amaçlarla tanımlanan bakış açısı çerçevesinde ve ceza muhakemesi konusunda Avrupa'nın görünümü incelendiğinde ortaya çıkan sorunları karşılamada en cesur girişimin 1989'da kabul edilen İtalyan kanunu ile dile getirildiği açıkça görülmektedir. Bundan dolayı Estonya, bu metni toplu bir sistem olarak en yararlı referansı olarak gözönünde bulundurmıştır. Bununla birlikte altını çizmek gerekir ki, toplu bir sistem olarak İtalyan modelinden yalnızca yararlanılmıştır. Gerçekten de çalışma grubu, başka bir devletin ceza muhakemesi hukukunu bütünsel olarak almayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Çalışma grubu çeşitli ceza muhakemesi hukuku sistemlerinin çözümleyici incelemesine girişmiş ve Estonya uygulamasına ve ülkenin hukuksal durumuna en uygun olan çözümleri seçmiştir. Kanun'un bazı noktalarının hazırlanmasında Fransız, Alman modellerine ve diğer ülkelerin mevzuatlarına geniş ölçüde başvurulmasının nedeni budur.

Hukuk politikası alanındaki amaç, mümkün olduğu kadar etkili, çabuk ve ekonomik bir muhakemenin yerleştirilmesiydi. Bu amaç zikredildiği için yazarlar, muhakemenin etkinliğinin muhakeme ve mahkeme süjelerinin rollerinin açıkça sınırlarının çizilmesi ile de garanti altına alınması gerektiği değerlendirmesinde bulunmalarına karşın, muhakemenin çabukluğunun bugün uygulamada en hassas sorunlardan biri olduğunu yadsımamakta-

yız. Fransız ve Alman hukukları gibi Estonya Kanunu'nun da daha az önemlilikteki en hafif suçları alternatif sistemlerin yardımıyla genel muhakeme usulünün dışına çıkarma amacını güden diversion (Latince'de *divertio* ismi "yönünü değiştirmek" fiilinden türetilmiştir) adı verilen çeşitli tedbirleri kabul etmesi bu sorunları çözmek içindir. Bu tedbirlerden en önemlisi, şüphesiz maslahata uygunluk ilkesine dayalı olarak şüpheliye bazı yükümlülükler empoze etmek suretiyle, muhakemeyi sonlandırma hakkını savcıya vermiş olan tedbirdir. Bu tedbire basit yeni muhakeme türlerinin kabul edilmesini ekleyebiliriz.

III - CEZA MUHAKEMESİ SÜJELERİ

Ceza muhakemesi süjeleri açısından metnin yazarlarında ortaya çıkan ve öncelikle tamamen çözümlenmesi gerekli olan temel siyasal sorun, adli polis ve savcı usulü konusundaki ilişkiler sorunu idi. Esasen savcının rolünün yeniden ele alınmasında yararı dokunan sistem Alman deneyimidir. Alman hukukuna uygun olarak, savcı hazırlık soruşturması usulünden sorumludur (Herrn des Ermittlungsverfahrens) ve adli polis doğrudan savcıya bağlıdır. Böylece kural olarak savcı hazırlık soruşturmasının bütününe yönetmek, başka bir deyişle şüphelilerin ve sanıkların leh ve aleyhindeki durumların belirlenmesini düzenlemek, delilleri toplamak, mahkemeden temel hakların kısıtlanmasını talep etmek vb. ile görevlidir. Bu şekilde Alman sistemi, adli polisi savcının yalnızca bir uzantısı olarak görmektedir. Alman kanununda (StPO) yeralan durum budur. Oysa uygulama çok farklıdır. Alman hukukçu *H.-H. Kühne*, Alman gerçeğinde savcının hazırlık soruşturmasına yalnızca, suç adli polis tarafından ana hatlarıyla incelendiği ve suçu ispata yarayan deliller toplandığı takdirde müdahale ettiğini ve bundan dolayı da Almanya'da savcının rolünün hazırlık soruşturmasının denetimi ile sınırlı olduğunu doğrulamaktadır⁷. Savcı hazırlık soruşturması boyunca yalnızca, polisin kendisine gereği gibi ulaştırdığı bilgileri düzene koyar. Alman hukukunun hukukî ve pratik dünyaları arasındaki bu önemli farklılık hazırlık soruşturmasının gittikçe teknikleşen karakteriyle ve adli polis görevlilerinin ve savcılarının formasyon farklılığıyla açıklanabilmektedir⁸.

Almanya'da fiilen oluşan durumun, Estonya ceza muhakeme-

⁷ Bkz. H.-H. KÜHNE, *Strafprozesslehre*, Heidelberg, Müler, 1988, sh: 31-32.

⁸ Ibid, sh: 30.

sinin güncel durumunda hukuken mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Bundan dolayı, Alman deneyimine dayanan Estonya ceza muhakemeleri usulü kanunu öntasarısı hazırlık soruşturmasını yönetme sorumluluğunu bağımsız bir adli polise vermeyi tercih etmiş ve savcıya yalnızca hazırlık soruşturmasının denetimi görevini bırakmıştı. Doğaldır ki, böyle bir tercih savcılar tarafından olduğu kadar politik düzeyde de şiddetli bir muhalefete yol açmıştı. Savcıların bu sisteme karşı temel argümanı, yürütme gücü bakımından muhakemenin nihaî sonucundan sorumluluk, şöyle ki mahkeme tarafından mahkûmiyet veya beraat kararına ulaşılması savcılığa dayanmakta ise, hiçbir şeyin savcının son soruşturmanın malzemelerini hazırlayan hazırlık soruşturmasına müdahale hakkından yoksun bırakılmasını haklı çıkaramayacağı şeklindeydi. Politik düzeyde de öntasarının yol açtığı itirazlar, hazırlık soruşturmasının cereyanı ve sonuçlarından sorumlu belirli bir görevli tayin edilerek sorumluluğun her türlü bölüşülmesine engel olmak isteğine önem vermekteydi. Ceza muhakemesinin içsel mantığına uygun olarak savcı, adli polisten daha etkin bir sorumlu olarak görülmektedir.

Bu nedenle Estonya Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun nihaî versiyonu, savcı ile adli polis arasındaki ilişkilerin, Alman, Fransız ve diğer birçok Avrupa ülkesi ceza muhakemesi hukuklarında yeralan tanıma benzeyen, tamamen geleneksel bir tanımla yetinmektedir. Bu modelde hazırlık soruşturmasının yasallığından ve sonucundan sorumluluk savcıya düşmektedir. Buna karşın adli polis, savcının bilgi ve talimatlarını izlemekle sorumludur. Hazırlık soruşturmasının sonunda şüphelinin itham edilmesine karar verecek olan savcıdır. Elbette ki duruşma sırasında savcının görevi kamusal iddia makamını temsil etmektir.

Mahkemeyi ilgilendiren düzenlemeler bakımından Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun sorgu hâkimi ve ceza infaz hâkimi kavramlarını Estonya hukukuna dahil ettiğini belirtmek uygun olacaktır. Kural bu iki hâkimin ilk derece yargılamasının olağan hâkimleri olmalarını gerektirmektedir. Bu hâkimlerin işlevi mahkemenin iç çalışma plânı ile belirlenmektedir. Sorgu hâkimliğinin oluşturulması, hazırlık soruşturması ve duruşma boyunca, temel hakların sınırlandırılması izinlerini vermekle görevli hâkimler ile ortaya çıkan sorunlara esastan bir çözüm getiren hâkimleri açıkça birbirinden ayırma ihtiyacına karşılık vermektedir. Ceza infaz hâkimi ise, zorunluluk tamamlayıcı adli kararlara ihtiyacı ortaya çı-

kardığı takdirde, infaz kurumları tarafından yerine getirilen cezaların infazına müdahale etmekle görevlidir. Aynı şekilde bu yaklaşım, Alman ve Hollanda hukuklarında da yürürlüktedir⁹.

IV – CEZA MUHAKEMESİNİN GELİŞİMİ

Bütünsel anlayışı çerçevesinde Estonya Kanunu kıta Avrupası ceza muhakemelerinde bulunan bir özelliği genel olarak taşımaktadır. Böylece ceza muhakemesi dava öncesi muhakeme usulü ve dava sırasındaki muhakeme usulü olmak üzere iki temel ögeye bölünmektedir. Dava sırasındaki muhakeme usulüyle ilgili kısımda metin, açıkça itham sistemi anlayışına ulaştığı için, ayıklama mekanizmalarının payını azaltmaya çalışmıştır. Bu nedenle Estonya yeni ceza muhakemesi, soruşturmanın materyallerinin esastan denetlenmesinden ibaret olan mahkeme öncesi safhadan ve yalın bir şekilde dava sırasındaki muhakeme usulü safhasından oluşmaktadır.

A. HAZIRLIK SORUŞTURMASI

Estonya yeni ceza muhakemesi tam anlamıyla klasik olarak ortaya çıkmakta ve bütünlüğü çerçevesinde muhakeme usulünü tamamlayan kısım olarak hazırlık soruşturmasını ele almaktadır.

Estonya yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ceza muhakemesinin başlamasıyla ilgili kısmında kanunilik ilkesiyle yetinmekte karar kılmıştır. Bu, adli polisin ve savcının bir suçun karakteristik özelliklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte muhakemeye başlamak zorunda olduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte metin, ilgili bireyler tarafından denetimin etkinliğini sağlamak için muhakeme usulünü başlatmamaya veya takipsizliğe karşı itiraz etme olanağına ilişkin mekanizmalar öngörmektedir. Kanun her şeyden önce adli polisi ve savcuyu suçu ihbar eden kişiye ceza muhakemesinin açılması veya takipsizlik konusunda sistematik olarak bilgi vermekle yükümlü kılmıştır. Ayrıca Kanun, duruşmadan önce itham yükümlülüğü denilen özel bir usulün, mağdura ceza muhakemesinin başlatılmamasına veya takipsizliğe karşı öncelikle savcılığa, talebinin savcılık tarafından reddi hâlinde mahkemeye başvurmak suretiyle itiraz etme olanağı vermesini öngörmüştür. Estonya ceza muhakemeleri usulü, kanunu tasarısı hak-

⁹ J. PRADEL, *Droit pénal comparé*, Dalloz, 1995, sh: 625-626.

kındaki değerlendirmesinde *J. Pradel*, bu düzenlemenin Alman ceza muhakemesinden bir alıntıyı (Klageerzwingungsverfahren) ifade ettiğini ve üstelik başka pek çok Avrupa ülkesi hukukunda da yeniden canlandığını çok haklı olarak saptamaktadır¹⁰.

Bununla birlikte belirtelim ki, Kanun polis ve adalet makamlarının iş yükünü mümkün olan en iyi duruma getirmek amacıyla aynı zamanda maslahata uygunluk ilkesine başvurulması olanağını da öngörmüştür. Aslında Estonya Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu'nun nihaî versiyonu maslahata uygunluk ilkesine başvurulmasında üç kural öngörmektedir. Birinci durumda kanun, savcıya, şüphelinin veya muhakeme masraflarını ödemeye hazır olan sanığın kusuru çok az ise ve ceza muhakemesi kovuşturması kamu yararını gerekli kılmıyor ise, mahkemeden bir takipsizlik kararı verilmesini talep edebilmesine izin vermektedir. İkinci olarak, kanun savcılığa, yabancı bir ülkede veya yabancı uyruklu bir kişi tarafından işlenmiş bir suçun varlığı hâlinde bir takipsizlik kararı verme olanağını vermiştir. Bu durumda Estonya yargılama alanı dışındaki bölgelerde işlenmiş suçlar sözkonusudur. Bu suçlar, Estonya makamları tarafından ele alınmaları karmaşık olan suçlardır. Maslahata uygunluk ilkesinin üçüncü uygulama durumu başsavcıya (Estonya'da başsavcı savcılık teşkilatından birinci derecede sorumlu olan kişidir), devletin güvenliğine karşı bir suçun takip edilmemesini, suçun failinin yaptıkları arasında Estonya'nın güvenliğinin korunmasına ve anayasal düzeninin korunmasına katkı sağlayan eylemler varsa, Yüksek Mahkeme'den talep etme hakkını vermektedir. Burada tamamen özel koşullar sözkonusu olduğu ölçüde, takipsizlik kararı, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na uygun olarak Yüksek Mahkeme'nin Ceza Genel Kurulu'nun yetkisi içerisinde bulunmaktadır.

Böylece ceza muhakemesinin başlatılması konusunda Estonya yeni Kanunu kanunilik ilkesine paralel olarak maslahata uygunluk ilkesini de kabul etmiştir. Böylece maslahata uygunluk ilkesi her şeyden önce adli organların iş yükünün hafifletilmesi ve bütünlüğü çerçevesinde ceza muhakemesinin hızlandırılması olanağını sağlayan temel bir diversion tedbiri olarak ele alınmaktadır. Zira bu tedbirle suçların bir kısmı, sonuçları hafif olduğu ve-

10 J. PRADEL, "Mõned tähelepanekud Eesti kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu kohta" (Estonya ceza muhakemeleri usulü kanunu tasarısı hakkında bazı saptamalar), *Juridica*, IX, 2000, sh: 566.

ya ele alınmaları devlet için çok karmaşık olduğu, hatta yerinde olmadığı takdirde genel muhakeme usulünün dışına çıkarılmaktadır.

Hazırlık soruşturmasının genel hükümleri konusunda nispeten önemli bir tedbir ise, yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun hükümlerine uygun olarak delillerin gizli toplanmasına izin veren tedbirdir. Delillerin gizli toplanmasına izin verme kurallı Riigikogu'nun bu konuda bir kanunu kabul ettiği yıl olan 1994'de Estonya kanun koyucusu tarafından karara bağlanmıştı. Tek bir kanun içerisindeki bu metin, devletin güvenliğinin korunması ve suçların önlenmesi amacıyla gizli bilgi toplamanın yanısıra, ceza muhakemesi çerçevesinde gizli delil toplamayı da düzenlemekteydi. Bu son nokta Sovyet ceza muhakemesiyle karşılaştırıldığında önemli bir farkı ortaya koymaktadır. Sovyet kanunu bir suçun tespit edilmesi için kuşkusuz gizli bilgi toplanmasına başvurulmasına izin vermemekteydi. Fakat bu şekilde toplanan bilgileri delil olarak kabul etmemekteydi. Sovyet ceza muhakemesi modeline uygun olarak, bu şekilde elde edilen bilgiler her durumda, olağan araştırma yoluyla elde edilmişler gibi sunulmak zorundaydılar¹¹. Yürürlükte bulunan ceza muhakemesinde gizli toplama ile elde edilmiş bulunan fotoğraflar, filmler, görsel, video veya başka türlü kayıtların yanısıra, her türlü eşya veya belge delil olarak gözönünde bulundurulacaktır.

Bunun birlikte, kanun metninin hazırlanması sırasında gizli bilgi toplamanın bütün şekillerini tek kanun olarak ele alan 1994 tarihli kanundan vazgeçilmesine ve kullanılmaya elverişli bu tür işlemlerin tamamının metne eklenmesine karar verilmişti. Kanun'un nihaî şeklinde izin verilen işlemlerin listesi oldukça uzundur: gizli takip, posta yoluyla gönderilerin gizli incelenmesi veya gizli telefon dinleme ve çağrılarının ayrıntılı çizelgesi, suçun tahrik edilmesi, veri bankalarının çapraz kullanımı ve polis ajanlarının kullanılması. Fakat bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Gizli delil toplamayla ilgili Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu tarafından konulan koşullar olağan delil toplamaya göre daha katıdır. Gerçekten gizli delil toplamaya yalnızca, klasik araçlarla delil elde edilmesinin olanaksız veya çok güç olduğu ortaya çıktığı takdirde

¹¹ E. KERGANDBERG, "Jälitustegevus kui riigisaladus ja jälitustegevuse tulemina saadud tõendi spetsiifika" (Devlet sırrı olarak gizli toplama ve bu şekilde elde edilen delillerin özelliği), *Juridica*, IX, 2002, sh: 606.

(*ultima ratio* – son araç – ilkesi) izin verilir. Bu, yalnızca kanuna sıkı sıkıya uygun olduğu takdirde olanaklıdır. Bu şekilde elde edilen delil bir tutanağa konu olmak zorundadır ve kanunda öngörülen hâllerde bu yola başvurulması soruşturma görevlisinin izni gerektirmektedir.

Estonya Kanunu'na göre, dava öncesi usul adli polisin savcıya ulaştırılan hazırlık soruşturması dosyasını ortaya koyduğu anda sona erer. Dosyanın kabul edilmesinde, savcılık yukarıda zikredilen maslahata uygunluk ilkesine dayalı olarak takipsizlik kararı verebilir veya basit bir muhakeme usulü uygulayabilir¹² ve yahut da bir iddianame hazırlayıp işi dava yoluyla ele almakla görevli mahkemeye dosyayı gönderebilir. Hazırlık soruşturması dosyasının da taraflara, yani şüpheliye, müdafisine, mağdura ve hukuken sorumlu kişiye sunulduğu ceza muhakemesi safhası da bu safhadır.

B – DAVA SIRASINDAKİ MUHAKEME USULÜ

Bu makalede Estonya yeni ceza muhakemesi hukukunun teorik ve politik kaynakları konusunda açıkladığımız gibi, Kanun metni duruşmaya ilişkin olarak itham muhakemesi usulü modelinden geniş ölçüde etkilenmiştir. Böylece reformun esas duruşma safhasıdır. Yazarlar kıta Avrupası'nda yürürlükte bulunan muhakeme usullerine benzeyen tahkik usulünü itham usulüne dönüştürmeye çalışmışlardır, Böylece Estonya yeni ceza muhakemesi esas itibariyle itham sistemine dayanmakta ve bundan dolayı öncekinden daha yavaş işlemektedir. Bu nedenle muhakemenin hızlandırılmasına yönelik basit muhakeme usullerini spesifik olarak ele alan bir başlık eklenmiştir. Böylelikle yargılamayı ele alan düzenlemeler basit muhakeme usulleri ve genel muhakeme usulü olmak üzere iki temel noktaya bölünmektedir.

1 – Basit Muhakeme Usulleri

Basit muhakeme usulünün amacı genel olarak muhakemenin hızının ve etkinliğinin arttırılmasıdır. *J. Pradel*'in değerlendirmesinde altını haklı olarak çizdiği gibi, tasarının yazarları bu başlığın düzenlenmesi bakımından temel olarak İtalyan yeni Ceza Mu-

¹² Bkz. *supra*.

hakemeleri Usulü Kanunu'na dayanmışlardır¹³. Aslında basit muhakeme usulleri Estonya ceza muhakemesinde tamamen yeni değildir. 1996 yılında Estonya Parlâmentosu o zaman yürürlükte bulunan Ceza Muhakemeleri Usulü kanun'una uzlaşma usulüyle ilgili bir başlık ekleyen bir kanun kabul etmişti. Bu değişiklik savcıya ve sanığa, sanık kusurunu tamamen kabul ettikten sonra, uygulanacak cezanın özellikleri konusunda bir uzlaşmaya varma olanağını vermekteydi. Uzlaşma, anlaşmazlık hâlinde bu çözümü reddetme (bu durumda genel muhakeme usulü geçerliliğini yeniden kazanır) veya uzlaşmayı onaylamak ve uygun cezaya hükmetmek hakkına sahip olan mahkemenin denetimine tâbi bulunmaktaydı. 1996'dan beri tamamen olumlu sonuçlar veren bu usulün uygulanması deneyimi Estonya Kanunu'nun yazarlarını yeni Kanun'a başka basit muhakeme usulleri türlerinin eklenmesi konusunda isteklendirmiştir.

Böylelike Estonya Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu tarafından öngörülen birinci tür basit muhakeme usulü, Angloamerikan hukukunda geniş ölçüde uygulanan adli pazarlığın (plea bargaining) esasen bir kıta Avrupası versiyonuna uygun düşen uzlaşma usulüdür. Şu hâlde Estonya'da daha önce yürürlükte bulunan ceza muhakemesi hukukunun âksine olarak yeni metin, bu usulün uygulama alanını genişletmek istemiştir. Daha önce yürürlükteki Estonya hukuku yalnızca basit suçlar bakımından bu usulün uygulanmasına izin vermesine karşın, yeni kanunun yazarları, Ceza Kanunu'nun ömür boyu hapis cezası öngördüğü suçlar hariç olmak üzere, suçların tamamına bu olanağın açılmasının yerinde olduğu değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Bununla birlikte, bu radikal çözüm Riigikogu tarafından kabul edilmemiş ve nihai metin yalnızca ikinci derece suçlarda (Estonya Ceza Kanunu'na göre, maksimum cezası beş yıl hürriyeti bağlayıcı ceza olan suçlardır) kusur ve uygulanacak ceza konusunda bir uzlaşmaya varma olanağını ilgili taraflara sağlamaktadır.

Kanun ayrıca diğer iki tür basit muhakeme usulü daha öngörmektedir: kısa muhakeme usulü ve kararname usulü. Estonya Kanunu'nda öngörülen şekli itibariyle kısa muhakeme usulü İtal-

¹³ J. PRADEL, "Mõned tähelepanekud Eesti kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu kohta" (Estonya ceza muhakemeleri usulü kanunu tasarısı hakkında bazı saptamalar), *Juridica*, IX, 2000, sh: 565-566.

yan kanunundaki doğrudan hükmü (*giudizio direttissimo*) anımsatmaktadır. Burada sadece hazırlık soruşturması dosyasına dayanan suçun ele alınması sözkonusudur ve tanıklar duruşmaya davet edilmez. Bu muhakeme usulünün uygulanması verilecek cezanın üçte bir oranında azaltılması gerekliliğini ve masraflar devlete ait olmak üzere muhakemenin durmasını sonuçlamaktadır. Aksine, kararname usulü, Alman ceza muhakemeleri Usulü Kanununun hızlı muhakeme usulü (Strafbefelverfahren) temeli üzerinden anlaşılabilir. Bu usul çeşitli değişikliklerle farklı Avrupa ülkelerinde hâlâ uygulanmaktadır. Bu muhakeme usulü duruşmanın ortadan kaldırılmasına dayanmakta ve kanun metnine göre yalnızca basit suçlar için uygulanabilmektedir. Ayrıca uygulanması öncelikle suçun özelliklerinin belirlenmesini gerektirmektedir.

Kısacası bu üç tür basit muhakeme usulünün uygulanmasında ortaya çıkan koşul tarafların anlaşmasıdır. Böylece Estonya Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda basit muhakeme usullerinin ceza muhakemesinde uzlaşmaya dayalı alternatifleri ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

2 - Genel Muhakeme Usulü

Yukarıda birçok defa altı çizildiği gibi, Estonya Kanunu'nun tahkik sisteminden itham sistemine geçişi öngörmesi doğru ise, yine de itham modelinin münhasıran geçerli olduğu şekilde bir yorum yapılmaması hatırlatılmalıdır. Böylece Kanun, muhakemeye müdahale etmeye ve gerekirse tamamlayıcı delil toplamayı düzenlemeye de olanak sağlayan önemli bir yetkiyi hâkime bırakmıştır.

Muhakemenin tahkik karakterinin nasıl güvence altına alınacağı sorunu kuşkusuz Kanun'un en tartışmalı görünümülerinden biri olmuştur. Estonya hükümetince Riigikogu'ya sunulan metin, İtalyan modeline uygun olarak iki dosya sisteminin kabul edilmesini öngörmekteydi. Bu sisteme göre, hâkim dava boyunca hazırlık soruşturmasının unsurlarının bir kısmını (özellikle iddianame ve muhakemenin başlatılmasının temeli olan belgeleri) kapsayan sınırlı bir dosyayı kullanabilmekte, buna karşın hazırlık soruşturması boyunca toplanan malzemelerin çoğunluğu savcılığın dosyasında kalmaktadır. Estonya Kanunu'nun ilk versiyonuna göre, mahkemenin görevli olduğu anda dava boyunca kullanılmak üzere

re dosyayı hazırlamak zorunda olan sorgu hâkimidir. Tasarının yazarlarına göre, mahkemenin dosya ile hâkim arasındaki zorunlu ayrımı sağlayacağı farz edilecek ve nihayet hâkimin tarafsızlığını ve duruşmada tarafların faal yükümlülüğünü güvence altına alacaktı. Bununla birlikte, Riigikogu tarafından metnin incelenmesi sırasında iki dosya sisteminden aşırı karmaşıklığından dolayı vazgeçilmesine karar verilmişti. İtalyan iki dosya sisteminin reddedilmesini haklı kılan temel argümanlardan birisi, hâkimlerin ve Estonyalı uygulamacıların büyük çoğunluğunun tek dosyanın "bölünmesi" fikrine açıkça karşı çıkmasıydı.

Kabul edildiği şekliyle Estonya yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, hazırlık soruşturması sırasında savcılığın kendisine ulaştırdığı iddianame ve muhakemenin başlatılmasına temel oluşturan belgeleri hâkimin kullanma olanağını amaçlamak suretiyle muhakemenin tahkik karakterini güvence altına almaya çalışmaktadır. Hâkim sadece son soruşturmanın başında, hazırlık soruşturmasının bütün materyallerini içeren eksiksiz dosyayı okuyup öğrenebilir. Norveç ceza muhakemesinde yürürlükte bulunan bu sistem, bir taraftan dosyanın bütünlüğünü garanti altına almakta, fakat öte taraftan duruşmadan önce bile yaklaşımını belirleme ve duruşma salonunda gerçekleşenler bakımından yeterince dikkatli ve tarafsız olmama sonucuna götürebilecek olan hâkimin dosyayı önceden çok iyi öğrenmesinden kaçınmaya olanak sağlamaktadır¹⁴.

İtham usulü anlamındaki gelişimi çerçevesinde Estonya yeni Kanunu, bunun karakteristik çeşitli unsurlarını son soruşturma hakkındaki kısma dahil etmiştir. Nihayet Estonya ceza muhakemesine itham muhakemesinin incilerinden birinin, olağan sorgunun yerini alan çapraz sorgunun dahil edildiğini belirtmek gerekecektir. Bu düzenlemelerin hazırlanması bakımından metin, kuşkusuz ne asıl kaynağı olan Angloamerikan muhakeme usulüne ne de İtalyan kanununa dayandı. Metnin yazarları İsveç muhakeme usulünden etkilenmişlerdir. İtham usulüne özgü başka bir unsur, üçüncü kişilerin ağzından aktarılan ifadelerin Estonya ceza muhakemesinde kabul edilmemesidir. Metne göre, olayın ayrıntıları hakkında tanığın ispata yarayacak ifadeleri, üçüncü bir kişi aracılığıyla tanığın bilgisine ulaşmışsa, delil olarak kullanıla-

¹⁴ C. ROXIN, *Strafverfahrensrecht*, München, Beck, 1991, sh: 291.

maz. Üçüncü kişilerin ağzından aktarılan ifadelerin kullanılmasına yalnızca istisnaî hâllerde, doğrudan kaynak ölmüşse ya da dinlenmesinin gerçekleştirilmesi istisnaî başka bir nedenden dolayı imkansız olduğunda, izin verilmektedir.

Suçun koşullarının eksiksiz yeniden kurulmasının ve objektif gerçeğin saptanmasının garanti edilmesi için Estonya Kanunu ceza muhakemesinin nihaî sonucunun tarafların duruşmadaki çalışmasına münhasıran bağlı olmasını istememiştir. Kanun aynı şekilde mahkemeye, son soruşturmaya müdahale etmek bakımından geniş yetkiler vermiştir. Hâkim gerekli görürse, tarafların sorusuna müdahale etme ve re'sen tamamlayıcı delil toplama hakkına sahiptir. Aynı zamanda, duruşmanın kötüniyetli istekleri nedeniyle sürümcemede bırakılmasını önlemek için Norveç ceza muhakemesinden esinlenen metin, mahkemeye, talep konusu olan delilin davanın çözümlenmesi bakımından önemli olmadığı ya da önemi, elde edilmesi için gerekli zaman veya güçlüklerle bakıldığında orantısız olduğu değerlendirilmesinde bulunduğu takdirde, tarafların taleplerini reddetme yetkisini vermiştir.

V - SONUÇ

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Estonya ceza muhakemesi reformu her şeyden önce ceza muhakemesinin iki farklı modeli, tahkik modeli ile itham modeli arasındaki sınırların silinmesiyle beliren diğer Avrupa devletlerince şu anda benimsenmiş çizgiyi takip etmektedir. Bugünkü kanun koyucu açıkçası en saf şekilleriyle bu iki sistemden uzaklaşmak eğilimindedir¹⁵. Diğer taraftan, kaynaşmaları büyük çoğunlukla itham usulünün unsurlarının tahkik usulüne alınmasıyla, fakat bunun tam tersi şeklinde değil, yapılmaktadır¹⁶. Bu iki nokta konusundaki en çarpıcı örnek doğal olarak yeni İtalyan kanunudur. Böylece çağdaş ceza muhake-

15 J. PRADEL, "Mõned tähelepanekud Eesti kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu kohta" (Estonya ceza muhakemeleri usulü kanunu tasarısı hakkında bazı saptamalar), *Juridica*, IX, 2000, sh: 565.

16 Ayrıca bu iki modelin tek taraflı şekilde gerçekleşen yakınlaşmasının nedenlerini incelemek tamamıyla ilginç olacaktır. Bütün televizyon kanallarının üstesinden gelen Amerikan gazetelerindeki adli köşelerin ve genel olarak Amerikan kültürünün istilasının hangi rolü oynadığını kendimize sorabiliriz. Gerçekten de sözkonusu Amerikan gazetelerinin köşeleri daha ziyade insanları bu noktada tarafların birbirine etkisine ya da hitabetine bağlı olan bir muhakemenin adil karakterini sorgulamaya götürmektedir.

mesinin gittikçe tarih tarafından oluşturulan karma modeller ile karşılaştırıldığını söyleyebiliriz.

Bu boyutlar Estonya Parlâmentosu'nun 2003 kışı boyunca kabul ettiği Estonya yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nu da karakterize etmektedir. Böylece Estonya ceza muhakemesi reformunu XX-XXI. dönemecinde örnek bir reform olarak gözönünde bulundurabiliriz. Bununla birlikte Estonya metnine dayanarak belirtmek gerekir ki, reform diğer ülkelerin ceza muhakemelerinin çözümleyici karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Metin somut ve tek bir modelle sıkı sıkıya bağlanmaksızın bunların en iyi yönlerini Estonya hukukuna dahil etmiştir. Yazarlar bu yolun iyi sonuçlar verdiği kanısındadırlar. Bu hazırlama biçimi böylece, Estonya Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nu inandırıcılıkları konusunda Avrupa'nın başlıca bütün devletlerinin ceza muhakemelerinin bir tür aynası hâline getirmiştir.